

Lingvistinės stilistikos užuomazgos Prano Skardžiaus ir Petro Joniko darbuose

VAIDA KNABIKAITĖ

Vilniaus universitetas

The article deals with the approach of the Lithuanian linguists Pranas Skardžius (1899–1975) and Petras Jonikas (1906–1996) to the object of stylistics in the 1930s. The influence of Ch. Bally's ideas and the Prague Linguistic School on the views of Jonikas and Skardžius is also discussed.

0. ĮVADAS

Pranas Skardžius (1899–1975) ir Petras Jonikas (1906–1996) – žymūs lietuvių kalbininkai, dirbę tiek mokslo tiriamąjį, tiek ir kalbos kultūros darbą. Jonikas daugiausia tyrinėjo įvairias bendrinės kalbos istorijos problemas. Skardžiaus moksliniai tyrimai apėmė ir lietuvių kalbos istoriją, ir bendrinę lietuvių kalbą. Šių žymių lietuvių kalbininkų įnašas į baltistiką yra aprašytas įvairiuose leidiniuose (Sabaliauskas 1979: 200–202, 204–205; 1999: 281–282, 583–584; Palionis 1995: 288–291; Zinkevičius 1992: 299–306, 311–313; Rosinas 1994: 6; 1996: 7–28). Jonikas ir Skardžius, žymiausi bendrinės kalbos ugdytojai tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918–1940), išitraukę į praktinį bendrinės kalbos kūrimo bei tvarkymo darbą, negalėjo apeiti ir bendrinės kalbos stilistinio diferencijavimosi problemų. Jonikas, susipažinęs su Prahos lingvistinės mokyklos kalbininkų postuluojuama kalbos samprata, pirmasis iš lietuvių atkreipė dėmesį į funkcinę kalbos reiškinių pobūdį (Savukynas, 1977: 3–9; Zinkevičius 1992: 313). Skardžiui rūpėjo kalbos kultūros ir lingvistinės stilistikos santykis, nes lietuvių kalbos stilistika iš pradžių buvo daugiausia praktinio kalbos norminimo bei tvarkymo dalis (Ambrazas 1999: 602). Lietuvos Respublikoje tarpukario metais sparčiai formavosi bendrinės kalbos funkciniai stiliai. Prie jų ugdymo labai prisidėjo Skardžius ir Jonikas (Ambrazas 1999: 204–205).

Šiame straipsnyje plačiau aptariamos Skardžiaus ir Joniko pažiūros į lingvistinės lietuvių kalbos stilistikos kūrimo prielaidas XX a. ketvirtajame dešimtmetyje.

Straipsnio tikslas – patyrinėti Skardžiaus ir Joniko požiūrį į bendrinės lietuvių kalbos stilistinį susiskaidymą, galimybes kurti lingvistinę lietuvių kalbos stilistiką. Pagrindinis šaltinis šiam straipsniui parengti yra Skardžiaus ir Joniko publikacijos, išspausdintos 1937 ir 1938 m. tarpukario žurnaluose *Židinys* ir *Naujoji Romuva*. Publikacijose keliamos problemos yra aktualios ir šiais laikais, todėl nevengiama plačiau referuoti publikacijų turinio ar cituoti ilgesnių pastraipų. Skardžiaus ir Joniko formuluojami lingvistinės lietuvių kalbos stilistikos kūrimo uždaviniai ir tyrimo strategija leidžia manyti, jog lingvis-

tinės lietuvių kalbos stilistikos mokslo susiformavimą turėtume kur kas ankstyvesnį, jeigu nebūtų sukludžiusios nepalankios istorinės aplinkybės (karas, okupacijos) ir žymiausių kalbininkų emigracija iš Lietuvos.

1. PRANO SKARDŽIAUS PAŽIŪROS Į STILISTIKĄ

Pranas Skardžius, produktyviausias tarpukario Lietuvos kalbininkas, savo požiūrį į stilistiką yra išdėstęs straipsnyje „Gramatika ir stilistika“ (1938) bei dviejuose Juozo Pikčilingio veikalo *Lietuvių kalbos stilistika* recenzijose, paskelbtose Amerikos spaudoje 1971 ir 1972 m. (žr. Skardžius 1997: 502–509, 608–612).

Straipsnyje „Gramatika ir stilistika“ Skardžius glaustai nusako gramatikos ir stilistikos santykių istoriją. Jis primena, jog senovės romėnai stilistiką laikė gramatikos (sintaksės) dalimi. Taigi senovėje stilistika buvo ne kas kita, kaip vien praktiniam reikalui vartojamas sintaksės priedėlis. Ilgainiui vis labiau buvo stengiamasi stilistiką atriboti nuo sintaksės ir padaryti atskiru, visiškai savarankišku dalyku. XX a. pradžioje K. Vossleris ir L. Spitzeris gramatiką net buvo panorę ištirpdyti stilistikoje. Skardžius primena, jog, pvz., Vossleris, pripažindamas idealistinį priežastingumo principą kalbos raidoje, jau 1904 m. visus kalbos reiškinius (garsus, kaitybą, darybą) ir sintaksinius darinius buvo pasiryžęs aiškinti stilistiškai. Skardžius cituoja šį autorių: „Gramatika yra stiliaus ir literatūros istorijos dalis, kuri savo ruožtu vėl įeina į visuotinę žmonių dvasios ir laisvės istoriją (kultūros istoriją)“ (1997: 282).

Skardžius tokį gramatikos ir stilistikos supratimą laiko „kraštutinišku ir todėl nepatikimu“ (1997: 282). Kalbininkas nurodo, jog XX a. ketvirtajame dešimtmetyje nebegalima stilistikos laikyti gramatikos dalimi, kaip kad buvo senovės Antikos laikais daroma. Taip pat neįmanoma stilistikoje ištirpdyti gramatikos, kaip kad siūlo Vossleris. Skardžiaus nuomone, gramatika ir stilistika yra dvi gretimos, viena su kita labai glaudžiai susijusios, bet vis dėlto atskiros sritys (1997: 282).

Sekdamas Ch. Bally ir Prahos mokyklos lingvistinėmis idėjomis, Skardžius taip pat skiria literatūrinę ir lingvistinę stilistiką. Kalbininkas aiškina: „Tai, ką mūsų literatūros teorijos vadovėlių autoriai paprastai nevisai vykusiai laiko tik literatūrinės kalbos priemonėmis, dažnai yra vartojama ir mūsų liaudinėje kalboje. Pvz., mes patys savo kasdieninėje kalboje dažnai ir tiesiogines žodžių reikšmes pakeičiame (plg. *pagramdukas* – „iš sugramdytos tešlos iškeptas duonos kepalėlis“ ir *pagramdukas* „jauniausias vaikas šeimoje“), ir perdėjimus ar palyginimus savotiškai nusakome (plg. *jam kad skėlė į antausį, net kibirkštys akyse pasipylė; eina kaip žabalas kelio jieškodamas*), ir tam tikrus posakius surimuojame (plg. *vaikai pragarai, be vaikų negerai*), ir daug kitų panašių dalykų vartojame“ (1997: 282).

Kalbos stilistines išgales Skardžius iliustruoja vadinamuoju geminacijos reiškiniu, plg.: *stovi pagiry maža maža* (t. y. labai maža) *trobėlė; kur tik pasižiūriu – vis miškai miškai* (miškų miškai, t. y. daugybė miškų); *aš atsikėliau anksti anksti* (t. y. labai anksti) ir kt. Toliau Skardžius, aiškindamas geminacijos reiškinį, parodo, jog būtų galima dar viena stilistikos kryptis – ISTORINĖ STILISTIKA¹, deja, šiuolaikinėje lingvostilistikoje visai neplėtojama.

¹ Plg. istorinės stilistikos objekto nusakymą (Rozenbergs 1995: 52).

Panašiai kaip Jonas Jablonskis, reikalavęs bendrinę kalbą remti liaudies kalbos dėsniais, jo žodžiais tariant, žmonių kalbos įstatymais, Skardžius taip pat ragina stilistikos tyrėjus atsigręžti į liaudies kalbą: „Dėl tos priežasties [turėdami būti artimi kalbančiajai visuomenei – V. K.] stilistinių veikalų autoriai, norėdami kaip reikiant atvaizduoti kurios nors kalbos stilistines priemones, negali numoti ranka į gyvąją, liaudinę, kalbą. Jie turi atsiminti, kad ne tik atskiri autoriai gali turėti savo stilių, bet ir kiekvienos tautos kalba yra savotiškai stilinga, t. y. turi tam tikrą savo tautinį (nacionalinį) stilių“ (1997: 283).

Skardžius labai taikliai pastebi, jog lingvistinė stilistika yra glaudžiai susijusi su bendrinės kalbos kultūra: „Dar daugiau kalbininkas susiduria su stilistika rūpindamasis bendrinės kalbos kultūra, jos grynumu, taisyklingumu ir kt.: čia jis jau neišvengiamai turi reikalo su kalbos norminimu, su šio ar kitokiu jos pobūdžio sudarymu, o tai, anot E. Otto, kaip tik yra stilistikos dalykas“ (1997: 284). Kalbininkas šiame straipsnyje užčiuopė pagrindines problemas, kurios kyla mėginant nustatyti lingvistinės stilistikos objekto ribas. Jis aptaria nesusipratimus, kylančius tarp pačių kalbininkų, tarp kalbininkų ir rašytojų dėl gramatikos ir stilistikos sąsajų, dėl paties stiliaus sąvokos, dėl stiliaus nacionalumo (1997: 284).

Skardžius, siūlydamas įveikti tarpusavio nesusipratimą, numato tokią taktiką ir tokius pagrindinius uždavinius: 1) „blaiviai pažvelgti į savitarpines darbo sritis“, 2) „pažiūrėti, ką objektyviai gali duoti mūsų gyvoji kalba bendrinei gramatikai ir stilistikai“, 3) „pagalvoti, kas iš tikrųjų yra mūsų literatūrinė kalba ir kaip ji turi santykiauti su bendrine kalba“ (1997: 285). Iš anksto žinodamas kai kurių rašytojų nuomones (pvz., Vinco Krėvės polemiką su kalbininkais „blusininkais“, Balio Sruogos nepasitenkinimą Juozo Balčikonio Haufo pasakų vertimais, 1927: 3–4), priešinimąsi orientavimuisi į gyvąją kalbą (Sruogos apibūdinimu, Pumpėnų piemenų kalbą), manant, jog tai varžą jų kūrybiškumą, Skardžius straipsnį baigia teigdamas, jog būtina ugdyti bendrinės kalbos lietuviškumą: „Jeigu norime, kad mūsų bendrinė kalba būtų lietuviška, tai mes lygiai taip pat negalime paneigti ir lietuviškųjų stilistinių pradmenų, kurių taip gausu yra mūsų gyvojoje kalboje ir kuriais, kaip rodo Vosslerio, Bally ir kt. tyrinėjimai, labai daug galime pasinaudoti individualiams stiliams kurti. Be to, rūpestingai naudodamiesi tos kalbos lobynu, mes įsigyjame ne tik loginių intelektualinių, bet ir afektinių mums būdingų kalbos reiškiamųjų priemonių, iškeliamo aukštą bendrinį mūsų kalbos stilingumą ir tuo pat metu patys įgalstame tinkamai pasireikšti. Pagaliau, kaip jau ne vieno yra pastebėta, individualinė kalbos kūryba neturi nustelbti bendrinės savo tautinės kalbos kūrybos: tai turi būti gražiai ir tinkamai suderinta, turi būti rūpinamasi individualinę įvairovę gyvai išreikšdinti bendrinėje vienvėje. Šita linkme nukreipę savo žvilgsnį, mes daugiau rasime bendros kalbos, daugiau vieni kitus pažinsime ir teigiamiau prisidėsime prie bendrosios mūsų kalbos kūrybos“ (1997: 285).

Nors Skardžiaus straipsnis „Gramatika ir stilistika“ rašytas daugiau kaip prieš 60 metų, tačiau jame keliamos problemos – lingvistinės stilistikos ir stiliaus sąvokų apibrėžimas, lingvistinės stilistikos santykis su bendrine ir grožinės literatūros kalba, stiliaus tautiškumo puoselėjimas, bendrųjų stilingos kalbos reikalavimų (tikslingumo, grynumo ir kt.) įtraukimas į lingvistinės stilistikos objektą – aktualios ir dabarčiai. Todėl visai suprantamas Skardžiaus teigiamas požiūris į Pikčilingio *Lietuvių kalbos stilistikos I*

tomo skyrių „Bendrieji stilingos kalbos reikalavimai“, nors Lietuvoje Pikčilingiui buvo priekaištaujama, jog jis aiškiai neatskyręs lingvistinės stilistikos ir bendrinės kalbos kultūros tiriamųjų objektų.

Skardžius, recenzuojamas *Aiduose* Pikčilingio *Lietuvių kalbos stilistikos* pirmąją dalį, šį veikalą labai teigiamai įvertino. Jis rašė: „J. Pikčilingis, pirmoje vietoje rūpindamasis stilingos kalbos dalykais, stilistinėmis išraiškos priemonių galimybėmis ir jų realizavimo būdais, tuo pat metu neišleidžia iš akių ir bendrinės kalbos vartosenos reikalavimų, jos taisyklingumo, todėl jis taiso daugybę stilistinių kalbos trūkumų, ir tie jo taisymai, apskritai imant, yra gana vykę, atsargūs, daug kur nesiskiria nuo J. Jablonskio ir kitų kalbininkų taisymų [...]“ (Skardžius 1997: 507, 509). Recenzija užbaigiama tokiais žodžiais: „Apskritai imant, šis J. Pikčilingio darbas, pirmas toks lietuvių kalba, parašytas gerai pasiruošus, įžvalgiai ir numaningai, yra didžiai vertingas lietuvių kalbos kultūros indėlis. Iš jo galės nemaža pasimokyti geros, stilingos lietuvių kalbos visi: literatai, mokslo žmonės, publicistai, laikraštininkai ir kt.; jis bus lygiai naudingas tiek tenykščiams, tiek užsieniečiams lietuviams“ (Skardžius 1997: 509).

Šis veikalas suvokiamas ir kaip bendrinės lietuvių kalbos ugdymo tradicijų seka ir kaip naujas žodis lietuvių bendrinės kalbos ugdymo kelyje – aukščiausia jos ugdymo pakopa – STILIAUS KULTŪRA. Nepriklausomoje Lietuvoje stilių ugdymui tik ruošiasi. Po karo šie dalykai lietuvių visuomenei taip pat negalėjo labai rūpėti, todėl tik 1971–1975-uosius metus, kada išėjo Pikčilingio dviejų dalių veikalas *Lietuvių kalbos stilistika*, galima laikyti lietuvių teorinės stilistikos gimimo metais.

2. PETRO JONIKO POŽIŪRIS Į BENDRINĘS LIETUVIŲ KALBOS FUNKCINĮ SUSISKAIDYMĄ

Petras Jonikas – žymiausias Prano Skardžiaus ir Antano Salio mokinys bei artimiausias bendradarbis Vytauto Didžiojo universitete, tęsęs studijas Rygos, Karaliaučiaus, Vienos universitetuose, turėjęs progas susipažinti su Prahos lingvistinės mokyklos vienu žymiausių teoretikų Nikolajumi Trubeckojumi, ypač domėjęsis Bohuslavo Havráneko, čekų rašomosios kalbos teoretiko, veikalais, pirmasis iš lietuvių kalbininkų bendrinės lietuvių kalbos norminimo darbe diegęs funkcinę kalbos kultūros teoriją (Sabaliauskas 1996: 4–6). Savo požiūrį į bendrinės lietuvių kalbos funkcinį susiskaidymą Jonikas išdėstė reikšmingame teoriniame požiūriu straipsnyje „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“ (1937: 529–544). Šis straipsnis – tai pirmasis bandymas lietuvių kalbotyroje patyrinėti bendrinės lietuvių kalbos funkcinį stilių. Žinoma, FUNKCINIO STILIAUS terminas autorius nevartoja. Bendrinės kalbos stilistines atmainas Jonikas, kaip ir Havránekas, vadina funkcinėmis kalbomis (1937: 538).

Pirmojoje straipsnio dalyje „Principinio svarstymo reikalas“ iškeliama trys teiginiai: 1) bendrinės kalbos norminimas (straipsnyje – NORMALIZACIJA), 2) funkcinis kalbos susiskirstymas, 3) kalbininkų vaidmuo sprendžiant pirmąsias dvi problemas (1937: 530).

Antrojoje straipsnio dalyje „Bendrinės rašomosios kalbos tobulinimas“ autorius aprašo Prahos lingvistinę mokyklą (fonologiją), „kurią prancūzų kalbininkas J. Vendryes yra pavadinęs šiuo metu aktingiausia ir vaisingiausia lingvistikos mokykla Europoj [...] Ši

mokykla, nagrinėdama kalbą išsireiškimo² priemonių sistemos atžvilgiu, ypač domisi sinchroniniu kalbos tyrinėjimu, nes čia geriausiai galima pažinti įvairias tos kalbinės sistemos struktūras, planus. Taigi ir bendrinė rašomoji kalba yra tokia sava atskira sistema, tarnaujanti savam tikslui. Tos mokyklos tyrinėjimais daug kuo galima pasinaudoti ir bendrinės rašomosios kalbos tobulinimo reikalui. Tai jau ir yra parodęs Pragos lingvistinis ratelis (*Pražský lingvistický kroužek*), savo darbais (paskaitomis, raštais) prisidėjęs prie čekų rašomosios kalbos tvarkymo bei kultūros [...]“ (1937: 531).

Trečiojoje straipsnio dalyje Jonikas aptaria dvi svarbias kalbos kultūros teorijai sąvokas – NORMALIZACIJĄ ir STABILIZACIJĄ. Normalizacija čia suprantama kaip „nustatymas tam tikrų visai kalbinei visuomenei derančių (galiojančių) normų“ (1937: 532). Nustačius kalbos normas, žiūrima, kad bet kas ir bet kada jų nekeistų, nes kitaip ši kalba nebebūtų paranki bendriniam reikalui. Taigi stabilizacija yra imanentinė (normos) žymė.

Ketvirtojoje minimo straipsnio dalyje „Normų šaltinis“ autorius, susipažinęs su Prahos lingvistinės mokyklos pažįūromis, kitaip negu Jablonskis, kuris bendrinės lietuvių rašomosios kalbos norminimo pagrindu laikė liaudies kalbą, pagrindiniu bendrinės kalbos norminimo kriterijumi nurodo pačią bendrinės rašomosios kalbos vartoseną (žr. Palionis 1995: 289). Jonikas rašo: „Tik galėtų kilti neaiškumų šį principą konkretinant, sakysim: kaip toli ta vartoseną gali siekti į praeitį? Žinoma, tiksliai nubrėžti ribą čia sunku. Įvairioms kalboms ši riba gali būti įvairi. Pvz., čekų kalbininkai, Pragos lingvistinio ratelio nariai, yra nusistatę rašomosios kalbos vartoseną laikyti paskutiniųjų 50 metų tarpą. Mūsų siškęs vartosenos tarpas būtų dar mažesnis“ (1937: 533).

Dabartinės bendrinės rašomosios kalbos vartosenos kaip norminimo kriterijaus Jablonskis niekuomet nėra kėlęs. Pasak Jono Palionio, „Dabar, iš pusės šimtmečio perspektyvos, toks posūkis [nuo liaudies kalbos prie dabartinės kalbos vartosenos – V. K.] gali rodytis per ankstyvas, bet lietuvių bendrinės kalbos tolimesnės raidos požiūriu jis anksčiau ar vėliau buvo būtinas, nes, tolydžio vis plečiantis šios kalbos vartojimo sferai ir augant bei diferencijuojantis jos funkciniai stiliai, liaudinis principas darėsi per siauras, nepakankamas“ (Palionis 1995: 289).

Penktojoje straipsnio dalyje „Normų kriterijai“ Jonikas rašomosios kalbos norminimo kriterijus išdėsto tokius ir tokia seka: 1. Grynumas, 2. Taisyklumas, 3. Aiškumas, 4. Būdingųjų polinkių, 5. Tikslumas³.

Šeštojoje straipsnio dalyje „Funkcinė kalbos struktūra – galutinis kriterijų pagrindas“ pirmą kartą lietuvių kalbotyroje Jonikas aptarė ne tik funkcinės kalbos kultūros, bet ir funkcinės stilistikos teorinius teiginius. Pirmiausia šioje straipsnio dalyje kalbininkas kelia klausimą: „Ar, lingvistiniu terminu, iš tikro kalba yra funkcinė struktūra, tikslingų simbolių sistema?“ Taigi Jonikas pirmasis iš lietuvių lingvistų atkreipė dėmesį į funkcinę kalbos reiškinių pobūdį. Jis aiškina: „[...] bendrinė rašomoji kalba, nors turi bendrų ypatybių, skiriančių ją nuo liaudies kalbos, vis dėlto turi nevieną tikslą. Todėl visada reikia kreipti dėmesį į bendrinės rašomosios kalbos FUNKCINĮ SUSISKIRSTYMĄ, smulkiau suspe-

² Straipsnio kalba nekeista.

³ Aiškumas, grynumas, tikslingumas – ne tik bendrinės kalbos normų kriterijai, bet ir stilistinės kategorijos, aptartos jau pirmosiose lietuvių stilistikose, žr., pvz., M. Gustaičio *Stilistiką* (1923) ir kt.

cialinantį kalbines priemones. Sakysime, kalbos priemonių intelektualizacija yra laipsniuota: mažiau jos tėra kasdieninė susižinojimo kalboj, daugiau administracijos, teismo kalboj, dar daugiau mokslo kalboj. Lygia dalia ir vienos funkcijos automatizacijų negalima perkelti į kitą funkciją, nes, kaip matėme, jos ten išautomatėja (disautomatizuojasi), taigi nebetenka sutartosios apibrėžtinės reikšmės“ (1937: 538). Toliau Jonikas pateikia bendrinės kalbos teoretiko Havráneko bendrinės kalbos funkcijų klasifikaciją. Havránecas bendrinės kalbos funkcijomis laiką šias: 1) komunikacinę, 2) specialiąją praktinę ir 3) specialiąją teoretinę. Jos visos yra priklausomos nuo bendrosios PRANEŠAMOSIOS funkcijos. Ketvirtoji funkcija – estetinė, kuri neturi pranešimo tikslo. „Pagal jas skirtinos ir 4 bendrinės kalbos sritys, arba FUNKCINĖS KALBOS: 1) PAŠNEKESIO (konverzacinė), 2) SPECIALINĖ DARBO (dalykinė) kalba (*pracovní, věcný jazyk*), 3) MOKSLINĖ ir 4) POETINĖ.

Kiekviena šių funkcinių kalbų turi savas, daugiau ar mažiau skirtingas kalbines priemones ir net visą kalbinę sistemą. Todėl bendrinės rašomosios kalbos teoretikas ar jos taisytojas negali visų šių kalbos rūšių vienu matu matuoti ir visoms taikyti tą patį kriterijų. Ir iš tikrųjų, paprastoj PASIKALBĖJIMO KALBOJ leksikaliųjų vienetų (žodžių) santykis su reiškiamuoju dalyku laisvas (netiksliai teapibrėžtas), išsireiškimai neatbaigti, suprantamumas remiasi situacija ir pašnekesio (konverzacinėmis) automatizacijomis. SPECIALINĖ DARBO KALBOJ leksikaliųjų vienetų santykis su reiškiamuoju dalyku sutartinis (žodis terminas), išsireiškimai reliatyviai atbaigti, apibrėžtumas gaunamas specialiomis sutartinėmis (konvencinėmis) automatizacijomis (terminais ir formulėmis). O MOKSLINĖ KALBOJ jau leksikaliųjų vienetų santykis su reiškiamuoju dalyku yra griežtai apibrėžtas (žodis – sąvoka), išsireiškimai atbaigti, tikslumas remiasi definicinėmis bei kodifikacinėmis automatizacijomis. Dėl to ir negalima „rašyti taip, kaip kalbi“, o gryną mokslinę temą nusakyti „žmoniškai“, t. y. kasdieninės liaudies kalbos priemonėmis“ (Jonikas 1937: 539).

Iš šios platesnės straipsnio „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“ ištraukos matyti, jog Jonikas, sekdamas Havráneku, vietoje dabar išgalėjusio termino FUNKCINIS STILIUS vartoja terminą FUNKCINĖ KALBA. Filosofas Stasys Šalkauskis (1886–1941) Lietuvių kalbos draugijos Nuolatinėje terminologijos sekcijoje (1937–1938 metų susirinkimuose) aptardamas Joniko paskaitas (straipsnius) „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos problema“ ir „Bendrinės kalbos taisyklumas“ teisingai pastebi, jog Joniko vartojamų terminų BENDRINĖS KALBOS FUNKCINIS SUSISKIRSTYMAS ir FUNKCINĖS KALBOS santykis yra neaiškus. St. Šalkauskis klausia, susipažinęs su Joniko paskaita – straipsniu „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“: „a) kas yra teisingesnis dalykas: kalbėti apie bendrinės kalbos funkcijas ar apie funkcines kalbas ir b) koks yra tikras santykiavimas tarp bendrinės kalbos ir funkcinių kalbų“ (Čižikienė, Vitkauskas 1982: 33). Dar viena labai įžvalgi Šalkauskio pastaba dėl termino FUNKCINĖS KALBOS: „Nepakanka kalbėti apie vienos bendrinės kalbos funkcijas, bet per daug yra kalbėti apie lygiateises gretimas funkcines kalbas“ (Čižikienė, Vitkauskas 1982: 34). Į Šalkauskio klausimus, deja, tebuvo atsakyta tik Pikčilingio veikale *Lietuvių kalbos stilistika* (1971), kuriame aprašyta bendrinės lietuvių kalbos stilistinė diferenciacija. Matyt, Havránekui irgi kilo panašių abejonių, kad jis vėliau lingvistikos moksle įdiegė FUNKCINIO STILIAUS terminą. 1971 m. Pikčilingis, veikiamas rusų stilistikos tradicijos, jau nedvejojamas pasirenka būtent šį terminą – FUNKCINIS STILIUS – aprašyti bendrinės lietuvių kalbos stilistinems atmainoms (žr. Pikčilingis 1971: 277–336).

Šalkauskis ypač kritikavo straipsnio „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“ septintąją dalį „Poezijos kalba“. Jonikas, remdamasis Havráneco teorija apie kalbos automatizaciją ir aktualizaciją, paskelbė, jog poezijos kalba „[...] yra bendrinės rašomosios kalbos normos deformacija“ (1937: 539). Šiam teiginiui paremti straipsnio autorius pateikia pavyzdžių iš keturvėjininko poeto J. Žengės kūrinį „Bobiškas pavasaris“ ir „Baranausko pamokslas apie lietuvišką futbolą“. Šalkauskio pastabos, skirtos analizuoti Joniko teoriniams teiginiams apie poezijos kalbą, yra reikšmingos, turi išliekamosios vertės bei gali būti „kertiniais poetinės kalbos teorijos teiginiais“ (Čizikienė, Vitkauskas 1982: 31). Šalkauskis sutinka su Joniko teiginiu, kad individualiausia, konkrečiausia, labiausiai determinuota arba apspręsta yra poezijos kalba ir kad didžiausia kalbinių lyčių aktualizacija yra poezijos kalbos funkcija. Filosofui visai nepriimtinas straipsnio autoriaus teiginys, kad poezijos kalba yra bendrinės rašomosios kalbos normos deformacija, kad be tos deformacijos poezijos visai nebūtų.

Iš Šalkauskio ir Joniko diskusijos išryškėja keli labai svarbūs teoriniai teiginiai stilistikos mokslui. Pirma, parodomas glaudus kalbos normos ryšys su atitinkamu funkciniu stiliumi, šiuo atveju poetine kalba. Šalkauskio požiūriu, bendrinės kalbos norma – atskaitos sistema vertinant poetinį kūrinį⁴. Antra, svarstomas klausimas, kokia yra bendrinės kalbos normos prigimtis ir esmė ir koks jos santykis su konkrečia kalba ir apskritai literatūros kalbos norma. Šiuos klausimus gerokai vėliau, XX a. aštuntajame dešimtmetyje, sprendė struktūrinės poetikos atstovai. Matome, jog Jonikas, pasirinkdamas keturvėjininko J. Žengės poetinius tekstus, vis dėlto tinkamai pademonstravo poetinės kalbos aktualizaciją, kai poetinė kalba visų pirma „demonstruoja save“, kreipdama dėmesį į pačią savo išraišką. Jonikas gerai suprato, jog poetinės kalbos klausimai dar laukia savo sprendimo. Poetinės kalbos funkcijos tyrimas neįmanomas be funkcinės stilistikos sukūrimo, todėl straipsnio „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“ devintojoje dalyje „Kalbininkų pareigos“ nurodoma: „Svarbiausias jų [kalbininkų – V. K.] uždavinys dabar yra rašomosios kalbos funkcinio susiskirstymo aiškinimas. Tai jau visai pribrendęs reikalas. Tuo aiškinimu būtų padėta ir kitiems geriau tą funkciją skirtingumą sunaudoti, ir tokiu būdu keltume bendrinės rašomosios kalbos kultūrą. To jie gali siekti arba atskirų bendrinės kalbos funkcijų studijomis, t. y. sistemingu nagrinėjimu kalbinių priemonių, tam tikram kalbos tikslui pritaikytų; arba ir atskirų bendrinės kalbos dalykų bei atskirų kalbos lyčių kritika“ (Jonikas 1937: 543). Straipsnio pabaigoje nurodomas pagrindinis uždavinys kalbininkams – be bendrinės kalbos žodyno, bendrinės rašomosios kalbos gramatikos, reiktų ruošti ir „[...] STILISTIKĄ, kur būtų iškeltas funkcinis kalbos susiskirstymas“ (Jonikas 1937: 544). Taigi funkcinės lietuvių stilistikos kūrimas Jonikui atrodė jau pribrendęs reikalas, nes lietuvių bendrinė kalba nepriklausomybės metais (1918–1940) sparčiai plėtojosi. Susikūrė visi pagrindiniai bendrinės kalbos funkciniai stiliai: meninis,

⁴ XX a. aštuntajame dešimtmetyje tiek kalbininkai, tiek poetai, svarstydami poetinės kalbos ir bendrinės kalbos normų santykį, pastebė, jog „[...] poezijos kalbos, stiliaus šaltinis jau nėra – kaip anksčiau – tarmės, kuri nors tradicija ar, kaip būna ankstesniais literatūros raidos etapais – norminė kalba. Poetinės kalbos šaltinis dabar yra labai platus – tai, ką galėtume pavadinti FILOLOGINE KULTŪRA“ (Martinaitis 1977: 15). „Mūsų poetinė kultūra jau seniai nenorminius dalykus vartoja kaip raiškos priemonę, kaip filologinės kultūros tradiciją. Jie dabar netrukdo įsitvirtinti kalbos normoms“ (Rosinas 1977: 50). Dar žr. *Mūsų kalba* 1977 m. 1-ąjį numerį, skirtą poezijos kalbai aptarti.

mokslinis, publicistinis, kanceliarinis (Palionis 1995: 279–308). Deja, šio darbo imtis nespėta, nes lingvistinės lietuvių stilistikos (kartu ir kitų mokslo sričių) raida buvo keliems dešimtmečiams pristabdyta nepalankių istorinių aplinkybių – karo ir okupacijų.

3. IŠVADOS

1. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje rašomosios bendrinės kalbos funkcinių stilių – meninio, mokslinio, publicistinio, kanceliarinio – susiformavimas leido minimo laikotarpio išskilims kalbininkams Skardžiui ir Jonikui kelti idėją apie stilistinę lietuvių kalbos tyrimą, numatyti tokio tyrimo strategiją, taktiką ir tyrimo uždavinius.

2. Jonikas pirmasis iš lietuvių kalbininkų diegė Prahos lingvistinės mokyklos atstovų funkcinės kalbos kultūros bei funkcinės stilistikos teoriją. Šios teorijos požiūriu pirmą kartą aptarta POETINĖ kalbos funkcija, kuriai būdinga maksimali teksto aktualizacija ir kalbos normos deformacija.

3. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje filosofo Šalkauskio ir Joniko diskutuota dėl poetinės kalbos ir bendrinės kalbos normų santykio. Šalkauskio požiūris, kad pagrindinis poezijos kalbos, stiliaus šaltinis – norminė kalba – dabartinės funkcinės stilistikos akimis yra per siauras. Joniko teiginiai artimesni XX a. aštuntojo dešimtmečio struktūrinės poetikos atstovų teorinei minčiai.

4. Skardžius, remdamasis Bally, Vosslerio, Spitzerio pažiūromis į literatūrinę ir lingvistinę stilistiką, taip pat skiria šias dvi stilistikos kryptis. Lingvistinės stilistikos tiriamasis objektas: 1) atskiros stilių rūšys, 2) stilistinės kalbos išgalės, 3) tautinio stiliaus puoselėjimas, 4) individualusis stilius. Toks stilistikos objekto suvokimas buvo naujas ir perspektyvus, todėl toliau plėtojami tyrimai minėtomis kryptimis kitų tyrėjų.

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V. 1999: Funkcinis stilius. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 204–205.

AMBRAZAS, V. 1999: Stilistika. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 602–603.

BALLY, CH. [Балли, Ш.] 1961: *Французская стилистика*, Москва: Издательство иностранной литературы.

ČIŽIKIENĖ, N., VITKAUSKAS, V. 1982: Iš lietuvių kalbos norminimo istorijos. Stasys Šalkauskis apie kalbos norminimą. *Mūsų kalba* 5, 34–35.

GUSTAITIS, M. 1923: *Stilistika*, Kaunas–Marijampolė.

HAVRÁNEK, B. [Гавранек Б.] 1967: О функциональном расслоении литературного языка. Кондрашов, Н. А., ред., *Пражский лингвистический кружок*. Сборник статей, Москва, 432–443.

JONIKAS, P. 1937: Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema. *Židinys* 12, 529–544.

MARTINAITIS, M. 1977: Poezijos kasdieninė duona. *Mūsų kalba* 1, 12–18.

PIKILINGIS, J. 1971, 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* 1–2, Vilnius: Mintis (1), Mokslas (2).

PALIONIS, J. 1991: Gimtojo žodžio baruose. Petrui Jonikui – 85. *Gimtoji kalba* 4, 28–30.

PALIONIS, J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

ROSINAS, A. 1977: Spaudos apžvalga. *Mūsų kalba* 1, 46–51.

ROSINAS, A. 1994: Bendrinės kalbos ugdymo pagrindai ir jos kodifikavimo kriterijai P. Skardžiaus teoriniuose straipsniuose. *Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai*. Konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 6.

- ROSINAS, A. 1996: Pranas Skardžius ir jo darbai. Pranas Skardžius, *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, VII–XXVIII.
- ROZENBERGS, J. 1995: *Latviešu valodas stilistika*, Rīga: Zvaigzne ABC.
- SABALIAUSKAS, A. 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslo.
- SABALIAUSKAS, A. 1996: Petras Jonikas. *Gimtoji kalba* 4, 4–8.
- SABALIAUSKAS, A. 1999: Jonikas. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 281–282.
- SABALIAUSKAS, A. 1999: Skardžius. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 583–584.
- SAVUKYNAS, B. 1977: Poetinės kalbos specifika. *Mūsų kalba* 1, 3–9.
- SKARDŽIUS, Pr. 1938: Gramatika ir stilistika. *Naujoji Romuva* 51/52, 991–992.
- SKARDŽIUS, Pr. 1997: Bendrinės kalbos dalykai. *Rinktiniai raštai* 2, sudarė ir parengė spaudai A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 281–285, 502–509, 609–612.
- SRUOGA, B. 1927: Apie kalbininkus ir rašytojus. *Lietuva* 12, 3–4.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1992: *Lietuvių kalbos istorija 5. Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Vaida Knabikaitė
Lietuvių kalbos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, 2734 Vilnius, Lietuva

Gauta 2002 03 22